

ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА КРІЗЬ ПРИЗМУ БІОГРАФІКИ

УДК 94(477.7):027.1:329.614:82-94«19/20»

*Олександр Олександрович КОНИК,
доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії та історіографії
Херсонського державного університету
(м. Херсон).*

ПІДПІЛЬНА БІБЛІОТЕКА У СПОГАДАХ ХЕРСОНСЬКИХ БОРЦІВ ІЗ ЦАРИЗМОМ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Стаття присвячена маловивченій проблемі формування підпільної бібліотеки в Херсоні та її функціонування у робітничому середовищі. Розглянуто інформаційний потенціал спогадів як історичного джерела для вивчення регіональної соціокультурної історії та різні способи його інтерпретації. На основі виявлених та проаналізованих архівних документів зроблено висновок про вплив особистості засновника бібліотеки Володимира Сергєєва та нелегальної літератури на його синів, які стали активними учасниками боротьби проти царської влади

Ключові слова: спогади, підпільна бібліотека, Херсон, нелегальна література, боротьба з царизмом.

The article is devoted to little-known problem of forming an underground library in Kherson and its operation in the working environment. Information potential of the memories is considered as a historical source for the study of regional socio-cultural history and different ways of its interpretation. On the basis of the identified and analyzed archival doc-

uments a conclusion was drawn about the influence of the personality of the library founder Vladimir Sergeev and illegal literature on his sons, who were active participants in the struggle against imperial power.

Keywords: memories, underground library, Kherson, illegal literature, the struggle against the tsarist government.

Статья посвящена малоизученной проблеме формирования подпольной библиотеки в Херсоне и ее функционирование в рабочей среде. Рассмотрены информационный потенциал воспоминаний как исторического источника для изучения региональной социокультурной истории и различные способы его интерпретации. На основе выявленных и проанализированных архивных документов сделан вывод о влиянии личности основателя библиотеки Владимира Сергеева и нелегальной литературы на его сыновей, которые стали активными участниками борьбы против царской власти

Ключевые слова: воспоминания, подпольная библиотека, Херсон, нелегальная литература, борьба с царизмом.

Важливість біографічно-інформаційної дослідницької роботи є загально визнаною: українські вчені давно працюють над цією проблематикою, існують спеціалізовані видання для її висвітлення, зокрема збірник «Українська біографістика» [7] та ін. Всебічно розглядаються як теоретичні проблеми вивчення історичного минулого на базі біографічних студій, так і шляхи вирішення суто практичних, утилітарних завдань [7, с. 3–8, 11–12].

Однією із актуальних є проблема переосмислення і верифікації суперечливих сторінок історії, глорифікованих або шельмованих іще в недавні часи постатей, тощо. Уникнути тенденційності при висвітленні політично вагомих подій об'єктивно непросто, пересадити містяться не тільки в офіційній історичній літературі, але також і в спогадах їх безпосередніх учасників — чи призначених для публікації, чи просто переданих на збереження до архівів або відповідних відділів бібліотек.

Спогади — надзвичайно цікаве та багате на інформаційні та інтерпретаційні можливості джерело. Йдеться про свідчення й інтерпретацію фактів самим автором, його сучасниками, подальшими дослідниками, якщо такі були, і далі по колу. Спомини ґрунтуються зазвичай на автобіографічному матеріалі, але — на відміну від офіційних анкет і автобіографій — мають зовсім іншу мотивацію та часто використовувалися для конструювання певного образу їх автора *post factum*. У цілому дають виключно багатий матеріал для вивчення регіональної соціокультурної історії, її «залюднення» та ролі

окремих особистостей і родин у бурхливих політичних процесах на переломі XIX–XX ст.

Прояви конструювання образу революціонера та впливу нелегальної бібліотеки, преси та літератури загалом на формування переконань і поведінкову мотивацію членів робітничої херсонської родини у спогадах одного з її членів є основним завданням цієї розвідки.

Історіографії питання, якщо не вважати такою дві-три невеликі газетні публікації, не існує. Це типова ситуація при спробі висвітлення маловідомих за межами району чи міста особистостей.

Аналіз суттєвих для висвітлення нашої теми методологічних аспектів, зокрема термінологічних, стосовно синонімічності понять «спогади», «спомини» чи «мемуари», особливостей використання таких джерел у біографічних дослідженнях і застосування інструментарію «нової сімейної історії» в науковій практиці біографічної галузі, найпростіше знайти на сторінках згаданого вище збірника [7, с. 439–440, 444, 461].

Повідомлення базується на спогадах Сергія Володимировича Сергєєва (дати життя автора спогадів потребують уточнень¹), уродженця міста Херсона, учасника боротьби за радянську владу на Херсонщині, землеміра за початковою освітою, датованих 1957 р., що зберігаються у Державному архіві Херсонської області [3]. У силу певних обставин чи особливостей характеру автора спогадів (далі в тексті зватимемо його «автором», — *О. К.*), вони стосуються усієї родини Сергєєвих, що робить їх також джерелом «сімейної історії».

Основний мотив створення споминів (попри можливе замовлення з боку партійних чи радянських властей або ініціативи архівних працівників) простежується у пріоритетах. Стержнем спогадів автор зробив опис епізодів із революційного минулого херсонського краю, починаючи з революції 1905–1907 рр., та його особистої причетності до нього. Очевидно, відчував у цьому потребу: так вийшло, що страйків на заводах він не організував, у бойових дружинах або Червоній армії не перебував, махновців особисто не переслідував тощо. Був беззастережним прихильником комуністичних ідей, із ентузіазмом працював над установленням і зміцненням радянської влади у регіоні, іноді з ризиком для життя (бути землеміром у херсонських степах за непевних часів перерозподілу землі, вочевидь, було справою небезпечною). З роками не втрачав запалу юності, уже на пенсії в підписах під листами вживав романтичну

¹Тут і далі в тексті подано тільки відомі дати, вказані у розглянутих архівних справах.

формулу «З комуністичним вітанням!» і вказував номер партійного квитка («партквиток № 0669042») [3, арк. 23].

Проте, як можна зрозуміти з контексту розглянутих справ, власті якось не спішили визнавати його буремне минуле: навіть кандидатський стаж у ВКП(б) довелося відбувати з 1930 й аж до 1939 р. [3, арк. 12]. Відтак спогади могли послужити своєрідною легітимацією власних заслуг, способом розповісти, «як було все насправді». Ця мотивація, притаманна зазвичай усім мемуаристам, могла мати місце й у даному випадку.

Так чи так, але вже на схилі трудової кар'єри у другій половині 50-х рр., а особливо після виходу на пенсію, Сергій Сергєєв заходився активно збирати матеріали про свою діяльність на користь партії та радянської влади, і написав згадані вище невеликі (12 аркушів машинописного тексту), але вельми цікаві спогади. Разом із супутніми матеріалами, представленими переважно газетними вирізками та листуванням із бібліотеками й архівами, вони складають джерельну базу цієї розвідки [2–4].

Ми використали не всі, а найбільш репрезентативні для висвітлення заявленої теми справи зі сформованих переважно у 50–60-ті рр. ХХ ст. фондів старих більшовиків, борців за радянську владу тощо, дотичні до діяльності Сергія Сергєєва. При сучасній перереєстрації такі фонди отримують більш реалістичні назви, бо боротьба за радянську владу іноді полягала у факті усунення голови сільської управи демобілізованими солдатами після несправедливого розподілу цукру цією управою, участь у революційних подіях — у доставці дров на квартиру родичів Леніна Єлізарових у Петрограді, або у переказах роману Ежель-Ліліак Войніч «Гедзь» у солдатських казармах чи співанні там же пісень про зраненого солдатика, якого обходять увагою сестри-жалібниці, бо їм подобаються офіцери й т. ін².

Головним стержнем у спогадах про родинну революційну діяльність до 1917 р. Сергій Сергєєв зробив постать свого батька та зібрану останнім «підпільну робітничу бібліотеку». Створення нелегальних бібліотек було більш характерним для гімназійної чи студентської субкультури кінця ХІХ ст., але організовували їх і робітники та вихідці з так званого «пролетарського середовища».

Одним із таких був батько автора. У спогадах він однозначно позиціонується робітником, і таким на початку століття й був, проте окремі стадії родинного життя, зокрема походження та не зовсім типові для робітничого середовища соціальні зв'язки, не можна вважати зовсім ясними через брак джерельної інформації, яку можна

²Детальніше про це див.: [5].

перевірити. Авторські інтерпретації та можливі їм альтернативи будемо розглядати в ході подальшого викладу.

Батько автора, Сергєєв Володимир Пилипович (1861–1921) — кочегар, машиніст і слюсар за фахом — народився у Херсоні на Воєнному форштадті. З раннього дитинства був сиротою, батька свого (тобто діда автора спогадів, — *О. К.*) — не пам'ятав. З 8–9 років працював на шерстемийні, «*котра у ті далекі роки (1870–1975) знаходилася на колишньому Потьомкінському острові, де тепер збудовані судноремонтні верфі м. Херсона*». Мати ж автора була «*пралею, колишньою кріпосною селянкою*» [3, арк. 1].

Отже, з родини кочегара-машиніста з важким дитинством, що не пам'ятає батька, і пралі з кріпаків: стовідсотково робітничо-селянське походження. Однак у тексті спогадів після машинописного «Пилипович» кимось дописано чорнилом «Олексійович». Ситуація трохи непевна, адже у Пилипа-Олексія мала бути дружина, тобто бабця автора споминів, яка мала знати ім'я свого чоловіка (принаймні у сімейних переданнях такі речі зазвичай були відомими). Не зовсім ясною є і згадка про кріпосне походження матері автора — кріпосного права на Херсонщині, як відомо, не було. До того ж батько народився у рік відміни кріпосного права і міг мати дружину-кріпачку хіба тоді, коли б вона народилася задовго до 1861 р., тобто була значно старшою. Це, як на шлюбні традиції того часу, було малоймовірним. Хіба що була *родом* із кріпаків, із сім'ї переселених селян. Можливо, автор не дуже переймався різницею у правовому становищі матері до її шлюбу — кріпачка вона чи тільки родом із кріпаків. До того ж згодом, у 1968 р., у одній із газетних публікацій про родину Сергєєвих зустрічаємо ще й український, вірніше, козацький слід. За новим (чи уточненим) варіантом історії материнської лінії її дід був запорозьким козаком: «*...бувало сяде взимку на печі, та як почне розповідати: і про турка, і шляхту польську, і про князя Гришку Таврійського. А потім як розійдеться, як заспіває!...*» [2, арк. 22]. Це теж могло бути, хоча в даному разі важко відділити авторські спомини, якими явно користувався журналіст, від можливих «доповнень», що ними прикрасив свій нарис автор нарису «Комунисти» у районній газеті: дуже вже нагадує ця розповідь відомий сюжет із «Автобіографії» Тараса Шевченка.

Однак «пролетарське походження» автора у спогадах виглядало безсумнівним, чим і виконувалася одна з важливих умов успішної кар'єри в ранні радянські часи.

Родинною гордістю майбутніх комуністів Сергєєвих була батькова підпільна бібліотека. Сам батько, як припускає автор спогадів, членом РСДРП не був, але «*...був пристрасним пропагандистом*

Марксизму) (Так — О. К.) [3, арк. 5]. Розповіді про легендарну бібліотеку присутні практично в кожній подальшій газетній публікації автора, підтверджуючи цю тезу.

Щодо започаткування підпільної бібліотеки «вдома», то Сергєєв розповідає історію цілком вірогідну як для причорноморського портового міста, хоч і не без певних романтичних алюзій. Отже, його батько замолоду працював кочегаром на пароплавах сполучення Херсон-Одеса, а у 1885–1890-х рр. на лінії Одеса-Гамбург. У Гамбурзі познайомився з портовими робітниками, багато з яких були соціал-демократами, і через них придбав декілька книжок російською мовою, виданих у різних містах Німеччини. Вони склали в майбутньому основу його нелегальної бібліотеки, яку він тримав у схованці в кришці великого сімейного столу. Автор пам'ятає, що серед книжок цієї бібліотечки були окремі роботи К. Маркса... «(скорочене лейпцігське видання *«Капіталу»* 1899 р., 250 с.) Ф. Енгельса (*«Походження сім'ї, приватної власності й держави»*, К. Лібкнехта (*Його біографія й революційна діяльність, зазначив автор*), Лассалья (*Що таке держава*), Менгера (*Нове вчення про державу*))» — ініціалів останніх двох авторів не подає [3, арк. 1].

Батько міг тоді не знати, що діяльність Фердинанда Лассалья скептично оцінювалися Енгельсом, а німецькі соціал-демократи, що саме воліли боротися в парламенті, а не на барикадах, для нього були радше «філістерами». Що ж до теорії віденського професора Карла Менгера про невтручання держави в економіку, то для російських більшовиків це взагалі було святотатством. Тобто, у батькових книжках йшлося не зовсім про марксизм. Однак більшовиків тоді ще не було, а гамбурзькі портові приятелі батька, скоріш усього, були або «філістерами», або просто заробляли гроші на сумнівному товарі (батько книжки «придбав», як було сказано).

У подальшому ця бібліотека поповнювалася брошурами Енгельса, Плеханова та іншими, які батько «діставав» із Києва, Петербурга, Катеринослава. Це цікавий сюжет для подальшого дослідження: заводський слюсар, не зв'язаний із партійною структурою, «дістає» нелегальні книжки. Таке «дістання» як мінімум передбачає високу мобільність і наявність зв'язків у підпільному середовищі. Як для робітника, поїздки за літературою у згадані міста були справою малореальною, відтак залишаються друзі та знайомі — не обов'язково з робітничого середовища.

А ще такого роду літературу можна було банально купити тут-таки в Херсоні. «Старий більшовик» Андрій Пантелеймонов, приблизно одного віку з автором спогадів (1895 р. нар.), з 1908 р. працював палітурником у майстерні при відомій у Херсоні книгарні

Шаха, хазяйка якої мешкала переважно за кордоном і, судячи з характеристик Пантелеймонова, не мала жодного стосунку до революції. Розповідаючи про перше знайомство з жандармами (йшов 1914 р., але ще до війни) Пантелеймонов, як про звичну річ, згадує про оборудки власників магазину з нелегальною літературою. Під магазином був склад палітурних матеріалів, до якого він, як хлопець розсудливий і тверезої поведінки, мав доступ. Далі цитуємо: «... У тому ж складі зберігалася й нелегальна література. Завідував нею сам управляючий [...]. Нелегальна література після отримання, за можливістю, розкладалася на полицях. Але траплялося, не встигали ще повністю розпакувати, як налітали жандарми у такій кількості, що хватало оточити весь квартал...». Далі про деталі жандармської операції: запитання про походження літератури, крики, погрози, складання протоколу, виклики в жандармське управління та подальші погрози, але... погрози-натяки: «... цього разу обійдеться, але наступного разу буде вжито найстрогіших заходів». Зрештою, протокол складено з таким формулюванням: «Література дійсно знайдена, але в ящиках, на ящиках відсутній напис, що література не дозволена до продажу». Управляючий потім сказав, що такий протокол коштував магазину 2000 руб.» [1, арк. 3–4]. Ці гроші, певна річ, магазин мав повернути. Виходило так, що жандарми, які не знайшли на ящиках із книжками напису про те, що вони нелегальні, мали свій зиск, магазин Шаха — свій, інакше сумнівна література на склад магазину цілими ящиками не завозилася б. Товар мав приносити прибуток. Ніякої революції, тільки бізнес... А раз так, то гроші робітників нічим не гірші, ніж гроші інших клієнтів магазину, що торгував також письмовим приладдям, нотами тощо, як це було заведено в ті часи.

Судячи з характеру Пантелеймонова, що проглядається за текстом його споминів, цей сюжет навряд чи був ним вигаданий, аби показати продажність царських жандармів. У країні було негаразд, як покаже 1917 р. Однак бібліотека Сергєєва до цих часів не дожила.

У 1899–1905 р. «нелегальна робітничка бібліотека батька», як називає її автор спогадів, була перевезена до м. Каховки, де слюсар Сергєєв знайшов роботу на ливарному заводі Гуревича. Окремо наголошено, що батько давав читати книжки робітникам додому. Влітку завод згорів — за підозрою автора, спалений за вказівкою господаря, який отримав страховку та заодно позбавився від революційно налаштованої публіки [3, арк. 2].

Родина перебралися до передмістя Херсона, Степанівських хуторів, а з 1907 р. — у саме місто. Батько поповнив тим часом «підпільну робітничу бібліотеку» забороненими статтями Льва Толстого

про церкву та її служителів, брошурами Максима Горького, зокрема «Буревісником» — літературою не те щоб революційною, але все ж. А в період з 1910 по 1917 р., за спогадами автора, батько отримував із Петрограда (так, — *О. К.*) через залізничних машиністів газети — по 2–3 передачі щомісячно невеликими пакунками. Автор пам'ятає газети «Іскра», «Правда», «Робоча Правда» та інші соціал-демократичні видання. Батько давав читати ці газети робітникам, вони «...переходили із рук в руки й зачитувалися до того, що ставали прозорими, важко вже було розбирати текст. Але навіть у цьому вигляді газети мали великий попит, оскільки батько отримував тільки по 3–5 екземплярів, а іноді й менше». У цьому переліку дещо дисонує газета «Іскра», яка на той час давно вже не виходила, не зовсім зрозумілим видається і батьків статус у її поширенні — «любительський» чи все ж він працював на якусь революційну структуру. З 1910 р. долучив до цієї роботи й трьох своїх синів — Євгена, Олександра та автора спогадів, Сергія [3, арк. 3].

Цікаво, що жодним словом не прокопився про цю бібліотеку чи участь Сергєєва у поширенні газети «Правда» серед робітників заводу сільгоспмашин Гуревича іще один учасник революційних подій 10-х років у Херсоні І. Абезгауз. Він працював тоді модельником на тому ж заводі й пальму першості у поширенні соціал-демократичної преси серед робітників віддавав майбутньому визнаному лідеру революції в Херсоні товаришу Сорокіну, натякнувши й на свою скромну участь («... підтримували газету, збирали мідяки на неї...») [2, арк. 15]. Можливо, модельники (робітничка еліта на будь-якому великому заводі, де був ливарний цех чи дільниця, бо йдеться про ливарні моделі, — *О. К.*) мали свої канали постачання забороненої преси, відмінні від можливостей представників поширеного слюсарного ремесла, можливо між «старими більшовиками» уже в радянські часи мала місце цілком зрозуміла конкуренція, яка й виявлялася як у сказаному, так і в замовчуваному у спогадах.

Однак вірити одному авторові спогадів і не вірити іншому немає жодних підстав, тим більше, що батько-Сергєєв таки домогся зрештою свого — усі троє його синів стали учасниками революційного руху, нехай і у безневинній поки формі читання батькових газет робітникам на лужку в час обідньої перерви.

Дуже важливий момент: батькове захоплення підпільною бібліотекою та нелегальними газетами, мабуть, зігрівало йому кров у досить сонній атмосфері периферійного міста, але було потенційно небезпечним для дітей, що підросли у родині. Це відчувала мати, яка, за словами автора згаданого вище нарису, не хотіла, щоб сини теж ішли батьковою стежкою (ще про двох своїх сестер автор у роз-

глянутих нами справах не згадує — О. К.). Йшлося про те, що один із синів, Сашко у 13-річному віці підгледів, де батько ховав книжки та поцупив одну з них. Розбирав незнайомі слова — соціал-демократи, марксизм... Мати застала його за цим читанням й увечері вчинила веремію «*Сам голову в петлю саджаєш, і синів туди?*» [2, арк. 22]. Вжита метафора, якщо справді так було сказано, мала зловісний характер, принаймні для Олександра, через якого й почалася батьківська сварка. У 1919 р. денікінці під орудою генерала Слащова повісять його як червоного комісара «...у м. Миколаєві на шовковиці, на Караїмському кладовищі, біля сторожки» [103, арк. 8]. У підпільники ж пішов, за словами автора нарису (читай — автора спогадів) після цього читання та подальших розмов із батьком, оскільки без революції не бачив інших шляхів для здійснення своєї мрії — стати капітаном далекого плавання, щоб носити кашкета з «крабо́м» й кітеля з золотими нашивками, та побачити дивні заморські країни [2, арк. 22].

Мрія багатьох херсонських хлопчаків, і не тільки херсонських, у цьому випадку привела до не зовсім сподіваних наслідків. А батькова «потайна бібліотека» між тим доживала останні дні. Характерно, що автор указує точну адресу її знаходження у 1910–1911 р. «...*(вулиця Заведенська (тепер вулиця Клари Цеткін, дім № 7, фасад будинку на вулицю) ...)*» [3, арк. 4], й робить так не тільки в цьому епізоді споминів. Подібна скрупульозність (якщо не враховувати того курйозного моменту, що примудрився не назвати рік власного народження) — характерний стиль автора, що мав, очевидно, продемонструвати повну достовірність сказаного.

Кінець батькового дітища він описує лаконічно, але яскраво: «*У кінці 1911 року ця бібліотека була видана якимось провокатором і розгромлена (знищена) царською поліцією. Батько був жорстоко побитий і арештований на довгий час. Підлоги в квартирах (так, — О. К) були зламані, пічка й стіни були покопирсані ломом — шукали з переляку не тільки книжки, але й зброю*» [3, арк. 4]. Навряд чи існування такої бібліотеки було секретом для поліції чи жандармів і раніше, скоріш усього пробив її час. Чи то поліції треба було відзвітуватися належним чином, чи у слюсаря Сергеева не було стільки грошей на хабаря, скільки їх було в управляючого магазином Шаха, але маємо dokonаний факт: підпільної бібліотеки не стало. А батька, на той час уже профспілкового активіста, робітники заводу Гуревича висунули в 1912 р. виборщиком від робочої курії при чергових виборах депутатів Державної думи. На губернських зборах його, природно, провалили (робоча курія була представлена 4 голосами з 126). Коли повертався додому, знову жорстоко побили — цього разу хер-

сонські чорносотенці — у темному місці недалеко від губернського земства «... (біля бульвару Карла Маркса — колишній Потьомкінський бульвар)...» [3, арк. 5], подає локацію події автор.

Однак із втратою батьківської книгозбірні бібліотечна тема в житті братів Сергєєвих не вичерпується.

У якийсь момент автор починає згадувати свого двоюрідного брата Бориса Сергєєва — не кого іншого, як майбутнього орденосця й лауреата сталінських премій, відомого радянського письменника Бориса Андрійовича Лавреньова (1891–1959). Прикметно, що у спогадах 1957 р., де описуються також життєві шляхи братів автора — страченого білогвардійцями Олександра й активного учасника громадянської війни, майбутнього ректора одного із київських вишів Євгена, членів партії, якими він явно пишається, про брата Бориса немає жодного слова.

Однак у липні 1961 р. в обласній газеті «Наддніпрянська правда» з'являється короткий нарис Сергєєва під назвою «Дорогий образ. До 70-річчя з дня народження Б. А. Лавреньова», який починається дещо загадково: «*Моє перше знайомство з двоюрідним братом по батькові — Борисом Сергєєвим припадає на 1906 р.*» [4, арк. 7]. Далі розкриваються обставини — родина жила у той час у передмісті за сім кілометрів від Херсона, Сергій із Олександром якраз навчалися у трикласному міському училищі та в негоду ночували у домі дядька. Дядько Андрій (про якого теж жодної згадки раніше) був учителем і завідувачем сирітським будинком та школою (тепер у цьому приміщенні будинок-музей Бориса Лавреньова — *О. К.*), із помешканням у дворі школи. Там і відбулося знайомство з Борисом, який увів їх у коло своїх інтересів, зокрема книг, які сам любив читати — про подорожі. За його порадою хлопці записалися на постійний абонемент до Херсонської публічної бібліотеки, де брали літературу протягом довгих років. Більше того — Борис познайомив хлопців із «...*провідними працівниками бібліотеки, завдяки чому ми одержали можливість користуватися цікавими книгами, і нам видавали їх без затримки*». Коли ж батько автора з родиною переїхали до Херсону разом зі своєю бібліотекою, то «...*окремі книги з його бібліотеки брав читати і Борис*» [4, арк. 7].

Тут виникають запитання, на які відповідей поки немає. Батько автора не пам'ятає свого батька; автор, що мешкав переважно у Херсоні, знайомиться з двоюрідним братом, який теж тут проживав, тільки у 1906 р. Віднайдений дядько Андрій із дружиною Марією, вчителькою гімназії, толерують братам, Сашкові та Сергієві, турбуються про них, тощо. Виходить — рідня, але із зовсім іншого соціального середовища. Вчительство в гімназії передбачало наявність

вищої освіти, відтак чин та особисте дворянство. Мотивація до родичання з боку представників «нижчої верстви» родини — слюсаря і пралі — зрозуміла: хлопцям є де переночувати в час негоди й узагалі — помешкання у самісінькому центрі Херсона. А що штовхнуло дядька Андрія до братових дітей — 1905 р., революція? «Ми теж простого роду»? Але ж Володимир батька не пам'ятав, то, може, й Андрій так само? Може, не такого простого? Сам Борис, виходить, теж раніше нічого не чув про родичів?

Щодо Борисового протегування хлопцям у міській бібліотеці — «познайомив із провідними працівниками»: пересічний читач зазвичай не спілкується з провідними працівниками бібліотек. Співробітник абонементу або читального залу, котрий видає літературу, — саме вони є звичним колом спілкування читача в бібліотеці, необхідним і достатнім. Інколи ще бібліограф, для окремих категорій відвідувачів. Наразі все. Борис же близько знав *«провідних працівників»*. Визнаною неформальною лідеркою херсонської міської бібліотеки, або ж «провідною працівницею» у той час була колишня петербурзька курсистка Віра Шейнфінкель³, впливовим меценатом — Михайло Беккер, який тривалий час обіймав посаду херсонського міського голови.

Рівень знайомств юного Бориса (чи й дядька Андрія), щонайменше, викликає повагу.

А стосовно Сашкового бажання носити кашкета з «крабом», то наразі важко сказати, що на нього більше вплинуло — батькові книжки про соціал-демократів, чи Борисові про подорожі. А трохи старший за віком Борис мав іще й кашкета із золотим якірцем над козирком...

Можна підсумувати. Архіви свого часу зробили добру справу, стимулювавши учасників революції та боротьби за радянську владу до створення споминів та забезпечивши їх збереження. Ці спомини містять масу фактичного матеріалу, часто з областей, зовсім неочікуваних. Так, поза сумнівом, вони ідеологічно заангажовані, часто упереджені, з прихованими чи явними образами, іноді відвертим вихваланням (усе це можна відчутти й у розглянутих вище споминах) — справа історика відділити зерно від полови. До того ж, упередженість і заангажованість теж можуть виступати історичним джерелом, принаймні, при вивченні суспільних пріоритетів у той чи інший історичний період. Можна стверджувати про виключно глибокий вплив особистості засновника бібліотеки Володимира Сергєєва та нелегальної літератури на його синів, які стали активними

³Детальніше про це див.: [6].

учасниками боротьби проти царської влади, та родину в цілому, до якої мав також певний стосунок Борис Сергєєв, у подальшому відомий як радянський письменник Борис Андрійович Лавренєв.

Розглянуті в статті спогади в окремих випадках містять неясності (походження родини, стосунки між дядьками і братами автора, деякі інші моменти), що робить їх перспективними для подальших досліджень. Такою є й тема, що її умовно можна назвати «бібліотека і суспільство».

1. Державний архів Херсонської області (ДАХО), ф. Р-3264, оп.1, спр. 82.
2. ДАХО, ф. Р-3264, оп.1, спр. 101.
3. ДАХО, ф. Р-3264, оп.1, спр. 103.
4. ДАХО, ф. Р-3264, оп.1, спр. 105.
5. *Коник О. О.* Перша світова війна у спогадах трьох учасників встановлення радянської влади на Херсонщині [Текст] / *О. О. Коник* // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. – Сер. : Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. – Вип. 20. – Харків, 2015. – С. 60–65.
6. *Коник О. О.* Каталог громадської бібліотеки як індикатор соціокультурної ситуації в Херсоні та інтелектуальних запитів його жителів. 1872–1896 рр. [Текст] / *О. О. Коник* // Матер. міжнар. наук.-практич. конф. «Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання». – Київ : «Талком», 2015. – С. 113–116.
7. Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. праць [Текст] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень ; редкол. : В. І. Попик (гол. ред.) та ін. – Київ, 2015. – Вип. 12. – 496 с.

REFERENCES

1. State Archives of Kherson region, f. R-3264, in.1, c. 82.
2. State Archives of Kherson region, f. R-3264, in.1, c. 101.
3. State Archives of Kherson region, f. R-3264, in.1, c. 103.
4. State Archives of Kherson region, f. R-3264, in.1, c. 105.
5. *Konyk, O.* (2015). *Persha svitova viina u spohadakh trokh uchasnykiv vstanovlennia radianskoi vlady na Khersonshchyni* [The First World War in the memories of the three members of the Soviet power in the Kherson region]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*, (20), 60–65. [in Ukrainian].

6. Konyk, O. (2015). *Kataloh hromadskoi biblioteki yak indykator sotsiokulturnoi sytuatsii v Khersoni ta intelektualnykh zapytyv yoho zhyteliv. 1872–1896 rr.* [Catalogue of the public library as an indicator of socio-cultural situation in Kherson and intellectual inquiries of its inhabitants. 1872–1896 biennium]. In *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Istoryko-kulturna spadshchyna: zberezhennia, dostup, vykorystannia”* [International scientific conference “Historical and cultural heritage, preservation, access, use”]. (Pp. 113–116). Kyiv: Talkom. [in Ukrainian].
7. *Ukrainska biohrafistyka* [Biographistica Ukrainica]. (Vol. 12). Kyiv: VNLU. [in Ukrainian].

Підпільна бібліотека у спогадах херсонських борців із царизмом (кінець XIX – початок XX ст.).

Коник О. О., доктор історичних наук, професор кафедри все-світньої історії та історіографії Херсонського державного університету (м. Херсон).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – Київ, 2016. – Вип. 14. – С. 142–156.

Спогади Сергія Володимировича Сергєєва, учасника боротьби за радянську владу на Херсонщині, містять багатий матеріал для вивчення регіональної історії та ролі окремих особистостей у бурхливих політичних процесах на переломі XIX–XX ст. На їх основі розглянуто прояви самопрезентації автора та впливу нелегальної літератури і на формування переконань і поведінкову мотивацію членів робітничої родини.

Висвітлено обставини формування підпільної бібліотеки батьком автора спогадів та охарактеризовано її склад. Відзначено сприятливі умови для проникнення забороненої літератури в робітниче середовище, що їх давали припортові чорноморські міста: перші книги Володимир Сергєєв придбав за кордоном, коли працював кочегаром на пароплавах лінії Одеса – Гамбург.

Відзначено вплив нелегальної літератури на його синів, які стали активними учасниками боротьби проти царської влади. Розглянуто контакти автора спогадів з представником іншої гілки родини Сергєєвих, у подальшому відомим радянським письменником Борисом Лавренєвим.

Наявність у спогадах окремих неясних місць (походження родини, стосунки між дядьками і братами автора та ін.) робить їх перспективними для подальших досліджень.

Ключові слова: спогади, підпільна бібліотека, Херсон, нелегальна література, боротьба з царизмом

Underground library in the memoirs of the tsarist government fighters in Kherson (late nineteenth – early twentieth centuries).

Konyk Oleksandr, Professor of World History and Historiography of Kherson State University, Doctor of science (history), (Kherson).

Ukrainian biographical = Biographistica ukrainica. – Kiev, 2016. – Vol. 14. – P. 142–156.

Memories of Sergey Vladimirovich Sergeev, a member of the struggle for the Soviet power in the Kherson region contain rich material for the study of regional history and roles of individuals in the turbulent political processes at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. On their basis it is considered how self-expression of the author and illegal literature influenced formation of beliefs and behavioral motivation of the members of workers' family.

Deals with the circumstances of forming the underground library by the father of memories' author are highlighted and the library composition is described. Favorable conditions for the penetration of banned literature in the working environment from port Black Sea cities are defined: Vladimir Sergeev acquired the first books abroad, when he worked as a stoker on ships Odessa-Hamburg.

The influence of illegal literature in his sons, who were active participants in the struggle against imperial authority is noted. The contact between the memories' author and the representative of another branch of the Sergeevs family, subsequently a famous Soviet writer Boris Lavrenyov is considered too.

The presence of some vagueness in memories (the origin of the family relationship between uncles and brothers of the author and others), make them promising for further research.

Keywords: memories, underground library, Kherson, illegal literature, the struggle against the tsarist government

Подпольная библиотека в воспоминаниях херсонских борцов с царизмом (конец XIX – начало XX в.)

Коняк А. А., доктор исторических наук, профессор кафедры всемирной истории и историографии Херсонского государственного университета (г. Херсон).

Украинская биографістика = Biographistica ukrainica. – Киев, 2016. – Вып. 14. – С. 142–156.

Воспоминания Сергея Владимировича Сергеева, участника борьбы за советскую власть на Херсонщине содержат богатый материал для изучения региональной истории и роли отдельных личностей в бурных политических процессах на рубеже XIX–XX вв. На их основе рассмотрены проявления самопрезентации автора и влияния нелегальной литературы на формирование убеждений и поведенческую мотивацию членов рабочей семьи.

Освещены обстоятельства формирования подпольной библиотеки отцом автора воспоминаний, охарактеризован ее состав. Отмечены благоприятные условия для проникновения запрещенной литературы в рабочую среду, существующие в припортовых черноморских городах: первые книги Владимир Сергеев приобрел за границей, когда работал кочегаром на пароходах линии Одесса – Гамбург .

Отмечено влияние нелегальной литературы на его сыновей, которые стали активными участниками борьбы против царской власти. Рассмотрены контакты автора воспоминаний с представителем другой ветви семьи Сергеевых, в дальнейшем известным советским писателем Борисом Лавреневым.

Наличие в воспоминаниях отдельных неясных мест (происхождение семьи, отношения между дядями и братьями автора и др.) делает их перспективными для дальнейших исследований.

Ключевые слова: воспоминания, подпольная библиотека, Херсон, нелегальная литература, борьба с царизмом.